УДК 005.52:005.334:338.436

Бучинська О.В.
старший викладач кафедри маркетингу
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

УПРАВЛІННЯ РИЗИКАМИ В АПК ЯК ПЕРЕДУМОВА ЦИКЛІЧНОСТІ ЙОГО РОЗВИТКУ

RISK MANAGEMENT IN AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX AS A PRECONDITION OF ITS CYCLICAL DEVELOPMENT

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається такий актуальний аспект економічного життя, як міра впливу ризиків на стан агропромислового комплексу і національної економіки в цілому. Автор окреслює загальні тенденції сучасних класифікацій ризиків в АПК, вказує на можливі причини їх виникнення. На основі методу експертних оцінок та певних розрахунків автор проводить дослідження, метою якого є з'ясування ступеня важливості кожного із найбільш актуальних ризиків в АПК.

Ключові слова: циклічність, агропромисловий комплекс, криза, ризик, теорія ризиків, вагомість ризику.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается такой актуальный аспект экономической жизни, как степень влияния рисков на состояние агропромышленного комплекса и национальной экономики в целом. Автор обрисовывает общепринятые тенденции современных классификаций рисков в АПК, указывает на возможные причины их возникновения. На основании метода экспертных оценок и определенных расчетов автор проводит исследование, целью которого является определение меры важности каждого из наиболее актуальных рисков в АПК.

Ключевые слова: цикличность, агропромышленный комплекс, кризис, риск, теория рисков, важность риска.

ANNOTATION

In the article, such relevant aspect of economic life as degree of influence of risks on the state of agroindustrial complex and national economy on the whole is examined. The author describes the generally accepted tendencies of modern classifications of risks in agroindustrial complex, specifies possible reasons of their origin. On the basis of method of expert estimations and certain calculations, the author conducts research with the aim of determination of importance of each of the most relevant risks in agroindustrial complex.

Keywords: recurrence, agroindustrial complex, crisis, risk, theory of risks, risk importance.

Постановка проблеми. Об'єктивна необхідність дослідження ризиків в аграрному секторі економіки України пояснюється пріоритетністю рішення ряду економічних проблем, що вимагають аналізу його стану для ухвалення рішень, сприяючих обмеженню залежності господарюючих структур від несприятливої дії зовнішнього оточення. У першу чергу це стосується питань дослідження циклічності розвитку АПК. Вивчення цих напрямів забезпечує інформаційно-аналітичний супровід організаційно-економічних заходів, пов'язаних з нівеляцією ризикових наслідків через обгрунтування заходів, що послаблюють вплив негативних чинників на функціонування сільгосптоваровиробників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам циклічності розвитку економіки та дослідженню ризиків присвячені праці таких зарубіжних вчених, як: В. Міллер (Miller, 1998) [1], А.А. Томпсон і А.Дж. Стрікленд (Thompson & Strickland, 2008) [2]. Серед вчених з країн СНД варто виділити Р.М. Давлєтова [3], С. Крупко [4], Л.С. Валинурова [5], Н.А. Левченко [6].

Певний внесок у дослідження окресленої проблематики здійснили українські вчені, такі як: А.В. Гриньов [7], О.Г. Кірдіна [8], В.І. Ландик [9].

Мета статті – змінити загальні уявлення про місце і роль ризику в процесі функціонування господарюючих структур. Якщо в централізованій керованій системі, яка не виправдала себе, витрати господарської діяльності відшкодовуються за рахунок державних коштів, то в ринковому середовищі подібні витрати компенсуються самими економічними суб'єктами. У процесі розвитку ринкових стосунків необхідність мінімізації ризиків у сфері матеріального виробництва набуває все більшої актуальності і вимагає розвитку відповідних концептуальних і методичних основ.

Основні результати дослідження. Ризик як невід'ємна характеристика будь-якого виду економічної діяльності в сільському господарстві є присутньою на усіх стадіях створення продукції.

Міра впливу ризиків на стан агропромислового комплексу і національної економіки в цілому найбільш значна в умовах масштабних кризових явищ, обумовлених, зокрема, негативними тенденціями загальносвітового значення.

Це підтверджується тим, що в економічно розвинених країнах створені і діють спеціалізовані підрозділи, що ведуть інтенсивні дослідження різних аспектів і проблем ризик-менеджменту. Спектр цих досліджень виявляється досить широким, оскільки охоплює як виробничу діяльність господарюючих структур, так і проблеми ризику, пов'язані з чинниками їх географічного положення і особливостями функціонування в зовнішньому середовищі, що змінюється.

Обмеження міри дії негативних наслідків на процес досягнення позитивних результатів визначає суть управління розвитком аграрного сектора економіки і вимагає розгляду класифікації ризиків і умов, що сприяють їх створенню, в контексті системного підходу.

Поруч із традиційними природними ризиками, необхідно враховувати і інші чинники ризику, характерні для сільського господарства. Це і слабкий маркетинг, і низький рівень володіння сучасними ринковими інструментами; і нерозвинена інформаційна інфраструктура, і неповна забезпеченість сучасними інформаційними технологіями; і невисокий технологічний рівень, що визначає ефективність застосування різних техніко-технологічних систем у виробничих процесах; і людський чинник (управління кадровою політикою).

До найбільш значущих видів ризику відносять виробничий і комерційний риски, пов'язані з виробництвом і реалізацією продукції сільського господарства.

Майже всі ризики, що виникають в сільському господарстві, відносяться до виробничих. Джерелами цього ризику є зменшення запланованих обсягів виробництва внаслідок: а) безпричинного простою устаткування або неповного використання наявних потужностей; б) зниження продуктивності праці; в) значних втрат робочого часу через відсутність матеріально-технічних ресурсів і сировини; г) зниження цін на ту продукцію, що реалізується через несприятливі зміни в ринковій кон'юнктурі і різке падіння попиту на вироблену продукцію; д) збільшення матеріальних витрат, зумовлених зміною цін на використовувані матеріальні ресурси і оборотні кошти; е) втрат у вигляді природної загибелі вирощеного урожаю унаслідок стихійних лих.

Комерційний ризик виникає в процесі реалізації продукції АПК. Чинниками, що впливають на рівень комерційного ризику можуть бути: зменшення обсягів реалізації внаслідок невисокої врожайності зернових, падіння ринкових цін; зниження якості продукції АПК; перевищення витрат звернення над запланованими витратами. Крім того, до причин виникнення цього виду ризику відносять непередбачені мита, відрахування, штрафи і інші аналогічні витрати, пов'язані з комерційною реалізацією продукції зернового виробництва.

У виробничій діяльності існує декілька рівнів ризику: допустимого (в межах якого виробництво зберігає економічну доцільність), критичного (пов'язаний з небезпекою втрат усієї суми витрат) і катастрофічного (здатний спричинити тяжку шкоду).

Окрім класифікації самих ризиків, для підвищення ефективності системи управління ризиками на агропромисловому підприємстві, їх запобігання або компенсації можливих втрат необхідно виявити основні джерела ризиків і оцінити міру їх впливу на підвищення (зниження) стійкості сільськогосподарської діяльності.

Управління розвитком агропромислового комплексу базується на виборі оптимальних рішень з кількост існуючих альтернатив, що дозволяють знизити вірогідність виникнення ризикових ситуацій. Їх вибір залежить від стану внутрішнього і зовнішнього середовища, в якому сільгосптоваровиробники функціонують на основі партнерської взаємодії з організаціями переробної промисловості і торгівлі.

Нівеляція наслідків функціонування сільгосптоваровиробників в умовах ризикового характеру ведення діяльності вимагає конкретизації методичних основ оцінки ризиків, що складаються в агропромисловому комплексі країни. При цьому однією з умов розробки адекватної системи виміру рівня ризиків полягає в необхідності вибору показників, що дозволяють отримувати об'єктивні результати і використовувати їх в управлінні розвитком його базової сфери, – сільського господарства.

У процесі проведення дослідження методом експертних оцінок визначено 18 видів ризиків Ri (1,2,3...18), які чинять максимальний вплив на агропромисловий комплекс України в цілому та на конкретні підприємства АПК зокрема за сучасних економічних умов:

R1 – ризики, пов'язані із постачанням;

R2 – ризики в договірній роботі;

R3 – ризик несвоєчасного розрахунку за продукцію або за надані послуги;

R4 – ризик неотримання зовнішніх інвестицій;

R5 – ризик неефективності організаційної структури;

R6 – ризики взаємодії з контрагентами та партнерами;

R7 – ризики несвоєчасності надання транспортних послуг;

R8 – ризик хибного прогнозування ситуації та отримання необ'єктивної інформації;

R9 – ризик пов'язаний з логістичними операціями;

R10 – маркетингові ризики;

R11 – ризик появи непередбачуваної конкуренції;

R12 – транспортний ризик;

R13 – ризик втрати продукції;

R14 – ризик збільшення витрат в порівнянні із запланованими, в результаті виплати штрафів, відрахувань та мит, що призводить до зменшення прибутків;

R15 – ризики при розширенні асортименту;

R16 – ризики, пов'язані із встановленням ринкової ціни;

R17 – ризик втрати якості продукції в процесі обігу;

R18 – ризики ринкової кон'юнктури.

За ступенем важливості вищенаведені ризики розподілемо на 3 групи. Ризики першої групи будемо визначати як пріоритетні. До цієї групи, на думку автора, варто віднести: ризики ринкової кон'юнктури (R16), ризик появи непередбачуваної конкуренції (R11), ризик неотримання зовнішніх інвестицій (R4), ризики, пов'язані із встановленням ринкової ціни (R18), ризик втрати продукції (R13).

До другої групи – ризик неефективності організаційної структури (R5), ризик хибного прогнозування ситуації та отримання необ'єктивної інформації (R8), ризики при розширенні асортименту (R15), ризик втрати якості продукції в процесі обігу (R17), ризики, пов'язані із постачанням (R1).

Відповідно, до третьої групи відноситься решта ризиків, а саме: ризики в договірній роботі (R2), ризик несвоєчасного розрахунку за продукцію або за надані послуги (R3), ризики взаємодії з контрагентами та партнерами (R6), ризики несвоєчасності надання транспортних послуг (R7), маркетингові ризики (R10), ризик збільшення витрат в порівнянні із запланованими, в результаті виплати штрафів, відрахувань та мит, що призводить до зменшення прибутків (R14), транспортний ризик (R12), ризики, пов'язані з логістичними операціями (R9).

Кількість ризиків у першій групі ml = 5, в другій – ml = 5, в третій – ml = 8.

За ступенем вагомості обраним ризикам в АПК надані такі значення ваги Wi: W1 = 0,07; W2 = 0,023; W3 = 0,028; W4 = 0,07; W5 = 0,06; W6 = 0,024; W7 = 0,03; W8 = 0,045; W9 = 0,027; W10 = 0,028; W11 = 0,09; W12 = 0,03; W13 = 0,03; W14 = 0,02; W15 =0,045; W16 = 0,12; W17 = 0,055; W18 = 0,15; W19 = 0,055.

Сума всіх ризиків за усіма групами дорівнює 1.

Для оцінки ймовірності настання подій, викликаних настанням визначених ризикових ситуацій, за допомогою методу експертних оцінок було встановлено, що ризикам Si відповідають такі середні ймовірності Yi настання ризикових ситуацій (табл. 1).

Таблиця 1

Коефіцієнти середньої ймовірності настання ризиків АПК

R1 = 0,34	R7 = 0,43	R13 = 0,18
R2 = 0,12	R8 = 0,29	R14 = 0,29
R3 = 0,19	R9 = 0,27	R15 = 0,29
R4 = 0,49	R10 = 0,30	R16 = 0,58
R5 = 0,16	R11 = 0,43	R17 = 0,31
R6 = 0,21	R12 = 0,17	R18 = 0,68

Визначимо вагомість груп з найменшим пріоритетом за формулою:

$$Wk = 2/[k (f + 1)], \quad (1)$$

де k – кількість груп (у нашому випадку k = 3);

f – співвідношення найбільшого та найменшого пріоритетів:

$$f = Wmax / Wmin = 0,15/ 0,02 = 7,5$$

Тоді $Wk = 2/[3 (7,5 + 1)] = 0,0784$

Далі визначимо вагомість комерційних ризиків за формулою:

$$W1 = [Wk (k - l)f + l -1] / (k - 1), \quad (2)$$

де 1 – номер групи з найбільшим пріоритетом.

$W1 = [0,0784 (3 - 1)7,5 + 1 -1] / (3 - 1) = 0,588.$

$W2 = [0,0784 (3 - 2)7,5 + 2 -1] / (3 - 1) = 0,3332.$

Перевірка: 0,558 + 0,3332 + 0,0784 = 1.

Винайдемо вагомість простих ризиків у пріоритетній для дослідження групі за формулою:

$$Wk = Wi / mi, \quad (3)$$

де mi – кількість ризиків в групі

У результаті (табл. 2) отримуємо такі значення вагомості:

$$Wi1 = 0,558 / 5 = 0,1176$$
$$Wi2 = 0,3332 / 5 = 0,06664$$
$$Wi3 = 0,0784 / 8 = 0,0098$$

Таблиця 2

Розподіл вагомості ризиків АПК за групами

Ризик	Вагомість	Пріоритет	Вагомість ризику в групі
R1	0,07	1	0,1176
R2	0,023	3	0,00871
R3	0,028	3	0,00871
R4	0,07	1	0,1176
R5	0,06	2	0,06664
R6	0,024	3	0,00871
R7	0,03	3	0,00871
R8	0,045	2	0,06664
R9	0,027	3	0,00871
R10	0,028	3	0,00871
R11	0,09	1	0,1176
R12	0,03	3	0,00871
R13	0,03	3	0,00871
R14	0,02	3	0,00871
R15	0,045	2	0,06664
R16	0,12	1	0,1176
R17	0,055	2	0,06664
R18	0,15	1	0,1176

Таблиця 3

Бальна оцінка комерційних ризиків в АПК

Ризик	Вагомість	Ймовірність ризиків	Бали
R1	0,1176	0,34	0,03998
R2	0,00871	0,12	0,001
R3	0,00871	0,19	0,00165
R4	0,1176	0,49	0,05762
R5	0,06664	0,16	0,01066
R6	0,00871	0,21	0,00183
R7	0,00871	0,43	0,00374
R8	0,06664	0,29	0,01933
R9	0,00871	0,27	0,00235
R10	0,00871	0,30	0,00261
R11	0,1176	0,43	0,05056
R12	0,00871	0,17	0,00148
R13	0,00871	0,18	0,00157
R14	0,00871	0,29	0,00253
R15	0,06664	0,29	0,01932
R16	0,1176	0,58	0,0682
R17	0,06664	0,31	0,02066
R18	0,1176	0,68	0,07997
Всього			0,38506

Шляхом використання ймовірнісних оцінок, отриманих шляхом використання експертного методу, вважається за доцільне визначити бальні оцінки настання ризиків (табл. 3).

Приймемо Н = 0,38506 за 100 балів. Виходячі з цього твердження значення ризиків будуть такими (табл. 4):

Таблиця 4

Ранжування комерційних ризиків АПК

Ризик	Значення ризику в балах	Ранжування ризиків
R1	9,97	5
R2	0,65	17
R3	0,95	10
R4	14,8	3
R5	2,85	9
R6	0,75	16
R7	0,92	11
R8	5,17	7
R9	0,78	15
R10	0,84	12
R11	12,84	4
R12	0,56	18
R13	0,79	14
R14	0,82	13
R15	4,95	8
R16	16,9	2
R17	5,45	6
R18	20,01	1
Всього	100	-

Виходячи з результатів проведених розрахунків, найбільш суттєві комерційні ризики в АПК такі: ризики, пов'язані з встановленням ринкової ціни (20,01%), ризики кон'юнктури (16,9%), ризик неотримання інвестування (14,8%), ризик появи непередбачуваної конкуренції (12,84%) та ризики, пов'язані з постачанням (9,97%).

У зв'язку з цим необхідно розробити загальні принципи управління ризиками в агропромисловому комплексі. Варто підкреслити, що аналіз ризиків – процес довгостроковий та безперервний, який повинен включати в себе послідовне використання всього інструментарію оцінки ризиків. Наведена вище система способів оцінки ризиків дозволяє заповнити білі плями, що виникають при використанні лише одного метода оцінки ризиків і значно підвищують якість прогнозних оцінок та управління.

У цілому при розробці і реалізації програм антикризового характеру в агропромисловому комплексі варто враховувати низку обмежень.

По-перше, обмеження ринкового характеру, які характеризуються неможливістю реалізації комерційного потенціалу підприємств і організацій АПК шляхом продажу продукції з отриманням виручки, що забезпечує фінансову стабільність і незалежність.

До ринкових обмежень належать:

– відсутність механізмів довгострокового планування, заснованого на системі фінансового страхування (постачань сільськогосподарської сировини, цін на енергоносії, погодних умов тощо);

– нерозвиненість засобів прямої комунікації між підприємствами у рамках єдиного виробничого циклу;

– низький показник поширення механізмів відкритого ринкового ціноутворення на продукцію сільського господарства;

– обмеженість фінансових ресурсів на реалізацію заходів щодо просування продукції.

По-друге, обмеження інфраструктурного характеру, які перешкоджають підвищенню конкурентоспроможності продукції шляхом збільшення невиробничих витрат у вигляді трансакційних витрат.

Це, наприклад:

– відсутність мережі логістичних об'єктів, придатних для використання підприємствами АПК, включаючи засоби і шляхи транспортування сільськогосподарської продукції;

– нестача спеціалізованих об'єктів агропромислової інфраструктури (сховищ, складів, пунктів первинної переробки тощо);

– недостатній розвиток галузевого представництва у взаємодії з органами державної влади;

– обмеженість можливості підключення до мереж комунального забезпечення (електро-, водо-, газопостачання, водовідведення);

– відсутність готових рішень щодо розвитку сільського господарства у вигляді агропромислових індустріальних майданчиків;

– недостатній розвиток мережі локальної і міжрегіональної дистрибуції сільськогосподарських продуктів і продуктів харчування від товаровиробників до споживачів.

По-третє, обмеження технологічного характеру, що проявляються у недоступності для придбання або використання сучасної техніки і технологій, а також у поточному стані матеріально-технічної бази.

Технологічні обмеження безпосередньо впливають на результати діяльності підприємств АПК, відбиваючись у показниках продуктивності праці і виробництва.

По-четверте, обмеження ресурсного характеру, що виражаються в недоліку фінансових і матеріально-речових ресурсів і можливостей щодо здійснення основної і інвестиційної діяльності підприємствами сільського господарства, харчової і переробної промисловості.

До обмежень ресурсного характеру належать:

– збільшення термінів обігу капіталу підприємств АПК при розрахунках з мережевими операторами роздрібної і оптової торгівлі;

– відсутність інвестицій на розвиток виробничих потужностей, придбання техніки і устаткування, збільшення земельних ресурсів;

– недоступність джерел середньострокового і довгострокового кредитування.

По-п'яте, обмеження управлінського характеру, які характеризуються недосконалістю системи внутрішнього управління, що склалася, на підприємствах АПК. Окремими проявами цієї групи обмежень є:

– нестача ресурсів на впровадження стандартів системи менеджменту якості;

– нестача ресурсів на освоєння сучасних інформаційно-аналітичних систем управління і планування, у тому числі відстеження ходу бізнес-процесів;

– недолік кадрових ресурсів для перебудови організаційно-управлінської системи.

Уникнути ризиків для сільськогосподарських товаровиробників у багатьох випадках залишається неможливим, оскільки їхня діяльність багато в чому залежить від супутніх зовнішніх чинників. А саме: зміни кон'юнктури ринку, прийнятих рішень органів державної влади, правил поведінки партнерів і конкурентів, природно-кліматичних чинників, що природно склалися, що приймаються, що робить уникнення ризику практично нездійсненним. Оскільки ризик є в принципі невід'ємною складовою самої сільськогосподарської діяльності, в цілях мінімізації втрат сільськогосподарський виробник не повинен брати на себе ризик вище відомого рівня, тобто необхідно лімітувати ризик, що припускає обмеження граничних сум витрат, у т.ч. обмеження максимальних сум кредитів і позик розміром основного капіталу, придбання конкретного числа одиниць техніки, необхідної для обробки певної площі тощо.

Утримання ризиків сільськогосподарським виробником доцільно у таких випадках, коли немає ніяких інших можливостей захисту від ризику. Ухвалення рішення про розмір утримання ризику залежить від різних чинників, серед яких розмір сплаченого капіталу, ліквідність активів, наявність відлагоджених міжрегіональних механізмів обміну і торгівлі продукцією аграрного комплексу тощо.

Одним із способів зниження ризиків у сільському господарстві є диверсифікація виробництва, за допомогою нелінійної динаміки цін. Таким прикладом може служити поєднання рослинництва і тваринництва, де втрати через зниження ціни на одні види продукції покриваються за рахунок підвищення цін на інші її види. Здійснення диверсифікації можливе через налагодження переробки сільськогосподарської продукції, організацію підсобних виробництв і надання різних супутніх послуг.

Контрактація – ще один із методів зниження ризику. Рамки контрактації визначаються умовами угоди між покупцем і постачальником сільськогосподарської продукції, залежні від трьох чинників: ціни, специфічності активів і гарантій.

Оренда – широко використовуваний метод передачі ризиків. При цьому для сільськогосподарського виробника найбільш прийнятним буде використання лізингу (фінансової оренди), коли ризики, пов'язані з орендованим майном, характерні для власника повністю або частково (ризик зниження комерційної цінності об'єкта).

Страхування ризиків – це система стосунків щодо захисту майнових інтересів фізичних і юридичних осіб при настанні певних подій (страхування випадків), які компенсуються за рахунок грошових фондів, що формуються із сплачуваних ними страхових внесків (страхових премій).

Управління ризиками дозволяє підвищити стійкість і ефективність економіки АПК і включає такі заходи. Розробка методів попередження ризиків або пом'якшення їх наслідків у разі їх настання; встановлення зон ризику для основних заходів; проведення моніторингу виробничо-фінансової діяльності за критеріями оцінки ризикових ситуацій; включення в інвестиційний проект розділів за оцінкою ризиків; обгрунтування управлінських рішень щодо зниження рівня ризику.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Miller W. (1998). Building the ultimate resource / W. Miller // Management Review. – January, 1998.
2. Томпсон А.А. Стратегический менеджмент: концепции и ситуации для анализа / А.А. Томпсон, А.Дж. Стрикленд ; пер. с англ. – М. : ЮНИТИ, 2008.– 928 с.
3. Давлетов Р.М. Формирование инвестиционной стратегии развития предприятий перерабатывающих отраслей АПК : автореф. … канд. экон. наук : 08.00.05 / Р.М. Давлетов. – Уфа, 2006. – 24 с.
4. Крупко С. Инвестиционная деятельность в субъектах Российской Федерации // Хозяйство и право. – 2000. – № 10. – С. 15-16.
5. Валинурова Л.С. Оценка инвестиционной привлекательности экономических систем: теория и практика. – Уфа : РИО БАГСУ, 2002. – 293 с.
6. Левченко Н.А. Процесс формирования благоприятного инвестиционного климата на промышленном предприятии // Известия ВУЗОВ Северо-Кавказский регион. Общественные науки. – 2004. – № 4. – С. 61-63.
7. Гриньов А.В. Інноваційний розвиток промислових підприємств: концепція, методологія, стратегічне управління / А.В. Гриньов. – Х. : Інжек, 2003. – 308 с.
8. Кірдіна О.Г. Теоретичні основи управління інвестиційно-інноваційним потенціалом залізничного комплексу України // Вісник Хмельницького національного університету. – 2010. – № 4. – С. 161-166.
9. Ландик В.І. Управління інноваційним потенціалом підприємства в умовах перехідної економіки: проблеми і досвід / В.І. Ландик // Економіст. – 2001. – № 12. – С. 52-57.
10. Степанкова Т. Можливості впровадження інноваційно-інвестиційної моделі розвитку з огляду на європейський курс України / Т. Степанкова // Економічний часопис – XXI. – 2006. – № 7-8. – С. 29-32.
11. Яценко О.М. Конкурентоспроможність галузей сільського господарства в умовах глобалізації ринку продовольства / О.М. Яценко // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 31-38.